

הגיונות במצוות עירובין

מיכאל אביחי

דוֹרְשֵׁי ה' זָרַע אֲבָרָהֶם אוֹהֲבוֹ
הַמְאֲחֲרִים לְצֵאת מִן הַשֶּׁבֶת וּמְמַהְרִים לָבֹא
וּשְׂמֹחִים לְשִׂמְרוֹ וּלְעֵרֵב עֲרוֹבוֹ
זֶה הַיּוֹם עֲשֵׂה ה' נְגִילָה וְנִשְׂמָחָה בוֹ.

(מתוך הפיוט 'כל מקדש שביעי', המושר בתחילת סעודת ליל שבת על פי מנהגי אשכנז)

מה השמחה הגדולה במעשה העירוב של שבת? מהי משמעותו עבורנו? במאמר זה נעמוד על המקום הייחודי של מלאכת ההוצאה ושל דיני עירובי חצרות במכלול הלכות שבת, ונסה להאיר נושא זה באמצעות כמה נקודות רעיוניות.

א. הגדרות בהלכות הוצאה בשבת

'המוציא מרשות לרשות' הוא המלאכה אחרונה ברשימת ל"ט אבות מלאכה המנויים בפרק ז במשנה שבת. לצורך עיונו נקדים את גדרי איסור זה בקיצור:

א. אסור מן התורה להעביר חפץ מרשות היחיד לרשות הרבים ולהיפך, וכן אסור להעביר ('לטלטל') חפץ ארבע אמות ברשות הרבים.

ב. רשות היחיד: איזור מוקף מחיצות, שגובהן לפחות עשרה טפחים, ושטחו לפחות ארבעה טפחים על ארבעה טפחים.

ג. רשות הרבים: רחובות וכיכרות המשמשים את הרבים, ואשר רוחבם לפחות שש עשרה אמות.

ד. את השטחים שאינם עומדים בתנאי רשות היחיד, שבהם גם אין מתקיימים תנאי רשות הרבים, כלומר, שאין רוחבם שש עשרה אמה, או שאין הרבים מהלכים בהם, כגון שטחים פתוחים שאינם דרך להליכה – הגדירו אותם חכמים כ**כרמלית**, שהיא, למעשה, רשות הרבים מדרבנן.

ה. מהי הגדרת 'רבים'? על כך נחלקו הראשונים:

רש"י וסיעתו סוברים שאיזור ייחשב כרשות הרבים, רק אם עוברים בו מדי יום שישים ריבוא איש, כמניינם של ישראל במדבר. אם אין עוברים בו 600,000 איש מדי יום, הוא ייחשב כרמלית. לפי דעה זו רשות הרבים מדאורייתא כמעט שאינה מתממשת במציאות.

לפי דעתם של ראשונים ואחרונים רבים אחרים, לא נדרש תנאי כזה, ורשות הרבים מן התורה מוגדרת על פי רוחב מינימאלי של שש עשרה אמה בלבד (כ-7.68 מטר, לפי אחת הדעות המקובלות).

זוהי מחלוקת מרכזית בכל הקשור להיתרי הוצאה בשבת. לכאורה, היה ראוי להחמיר כשיטת הראשונים הסוברים שרשות הרבים המתממשת בימינו היא רשות הרבים מדאורייתא. אולם למעשה נהגו להקל בעניין זה. רוב התקנות ההלכתיות שנועדו לאפשר טלטול ברשות הרבים, נסמכות על שיטת רש"י, שלפיה אין בימינו רשות הרבים מדאורייתא.

ו. אף על פי שאין איסור מן התורה לטלטל מרשות יחיד לרשות יחיד הסמוכה לה, וכן לטלטל בתוך רשות יחיד השייכת למספר אנשים – הדבר נאסר מדרבנן. גזרה זו מיוחסת כבר לשלמה המלך.¹ עם זאת, חכמים תיקנו את האפשרות לאקד מספר רשויות-יחיד על ידי הנחת 'עירוב חצרות', דהיינו כמות מסוימת של לחם המשותף לכל דיירי רשות היחיד (או רשויות היחיד). לחם זה 'מערב' את הרשויות, בכך שהוא הופך את בעליהם למעין שותפים הדרים בבית משותף.

ז. כדי לערב יחד רשויות יחיד שונות צריכות כל הרשויות להיות מוקפות במחיצה אחת. בימי קדם הייתה זו החצר הטבעית, שנוצרה על ידי בתי המגורים הבנויים סביבה, כפי שאפשר עדיין לראות בשכונות ישנות בירושלים, למשל. בהיעדר חצר כזאת, יש להקים מחיצה סביב השטח המעורב כולו.

ח. מחיצה כזו יכולה להיות מחיצה גמורה בגובה עשרה טפחים לפחות, או מחיצה סמלית, "קנה מכאן וקנה מכאן וקנה על גביהן". צורה זו מיושמת בימינו באמצעות שורות עמודים שבין ראשיהם מתוח חוט. מחיצה זו מכונה 'צורת הפתח'. (יש להדגיש שהמושג 'עירוב' מתייחס באופן מקורי למזון היוצר את השיתוף בין כל הדיירים כמתואר לעיל. אולם, בפי העם מקובל בטעות לכנות את העמודים היוצרים את צורת הפתח בשם 'עירוב'. במאמר זה נשתדל לדייק בלשונונו על מנת למנוע בלבול: המזון המשתף = 'עירוב'; העמודים סביב השטח המשותף = 'צורת הפתח').

ט. היום מקובל לדאוג לסידור עירוב חצרות ו'צורת הפתח' בכל מקום יישוב בארץ ישראל, ואף בקהילות רבות בתפוצות, כדי למנוע מהתושבים להיכשל באיסורי הוצאה והעברה וכדי להקל על התנהלות החיים בשבת. אולם דא עקא, שמערכת העירובין המסודרת בכל מקום גורמת לכך שהמודעות למלאכת הוצאה מרשות לרשות ולפרטי הלכותיה לוקה בחסר אצל רבים בישראל. רק כשמזדמנים למקום שאין בו סידורי עירוב, כגון בצבא, במחנה קיץ, בחו"ל וכיוצא בזה, נתקלים באיסור שבת זה הלכה-למעשה, ורק אז נוכחים בבורות הקיימת לגבי הלכות אלו ולקושי הגדול להקפיד בהן.

ב. מה מייחד את מלאכת הוצאה בשבת?

דברים רבים מייחדים את מלאכת הוצאה משאר אבות מלאכה בשבת. נצביע על כמה מהם:

א. ברוב מלאכות שבת מתבצעת פעולה ברורה של יצירה, דהיינו פעולה הגורמת לשינוי הנראה לעין בדבר שבו נעשתה המלאכה, כגון בישול, תפירה או כתיבה. בניגוד אליהן, מלאכת הוצאה נחשבת 'מלאכה גרועה',² מכיוון שבהוצאת חפץ מרשות לרשות או בטלטולו ד' אמות ברשות הרבים לא נשתנה לכאורה דבר בגוף החפץ, ועל כן אין פעולה כזו נחשבת בעינינו כמלאכה.³

הרמב"ן מעלה 'חולשה' אחרת בהגדרתה של הוצאה כמלאכה. לדעתו, אלמלא הגדרות חז"ל הייתה מוגדרת המלאכה לפי אמת המידה של המאמץ המושקע בה, כגון כובדו של המשא המיטלטל, ולא לפי הגדרות של רשויות.

ב. מלאכת הוצאה נקרית בדרכו של שומר השבת יותר מאשר כל מלאכה אחרת. היקפו של איסור זה ומורכבותו משפיעים על התנהלותו בשבת (ללא תיקון עירוב כהלכה). מלאכה זו עשויה להיות גם המלאכה הראשונה שבה ייתקל מיד עם כניסת השבת, ויש בכך כדי לדרוש ממנו ערנות מיוחדת, כפי שמעידים המקורות הבאים:

לֹא יֵצֵא הַחֵיט בְּמַחְטוֹ סְמוּיָהּ לְחֻשְׁכָּה, שְׁמָא יִשְׁפַּח וְיֵצֵא וְלֹא הִלְבֵּר בְּקַלְמוֹסוֹ.

(משנה, שבת פ"א מ"ג)

2 שבת ב ע"א, תוספות ד"ה יציאות השבת וז"ה פטש בעה"ב את ידו, וכן כותב הרמב"ם בפירושו למשנה הראשונה במסכת שבת.

3 ראו בהרחבה במאמרו של הרב אהרן נובוגורוצקי, "מעמדה של מלאכת הוצאה", <http://www.etzion.org.il/dk/5764/961shab.htm>

תניא חנניא אומר: חייב אדם למשמש בבגדו ערב שבת עם השכה. אמר רב יוסף: הלכתא רבתי לשבת [זו הלכה גדולה וחשובה לשבת].

(שבת יב ע"א)

מי שהחשיך בדרך נותן כיסו לנכרי, ואם אין עמו נכרי מניחו על החמור.

(משנה, שבת פכ"ד מ"א)

ג. עיון בגמרא ובהלכה מלמד על ריבוי ההתייחסויות לנושא איסור הוצאה מעל ומעבר לכל אחד מאבות המלאכה האחרים. מסכת שבת נפתחת באיסור זה,⁴ וכשליש מפרקי המשניות במסכת זו עוסק בפניו השונים של איסור הוצאה. כצפוי, אף רוב מסכת עירובין עוסקת בו. מהגמרא משתמע שגם איסורי מוקצה, על כל פרטיהם, נגזרו על ידי חכמים, כדי שלא נבוא לידי איסור הוצאה מדאורייתא:

אטו טלטול לאו צורך הוצאה הוא?

רש"י: "תחילת הוצאה על ידי טלטול היא, וכל מה שגזרו [=על מוקצה] אינו אלא משום הוצאה".

[שבת קכד ע"ב; ביצה לז ע"א]⁵

ד. איסור הוצאה והלכות עירובין קשורים הדוקות למערכת החיים החברתית של האדם: לצורת מגוריו, לזהותם של שכניו, לדרכי העברת החפצים בין השכנים וכיוצא בזה.⁶ הדבר מתבטא הן באופי המגבלות שאיסור הוצאה מטיל על כלל הציבור בשבת, והן בפתרונות שההלכה מציעה על מנת להקל על חיי שגרת השבת מבלי לעבור על האיסור.

ה. בניגוד לשאר מלאכות שבת, שנלמדו ממלאכת המשכן, חז"ל טרחו למצוא סמך לאיסור הוצאה מפסוקים אחרים בתורה:

• מכיוון שהמן לא ירד על מחנה ישראל במדבר בשבת, משה ציווה על ישראל שלא לצאת ללקטו ביום זה: "אַל יֵצֵא אִישׁ מִמֶּקְמוֹ בַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי" (שמות טז, כט).⁷ מכאן מצאו חז"ל סמך לאיסור הוצאה, בדרשתם – לא רק "אל יצא" אלא גם "אל יוציא". אכן, לשון זו משתמעת גם לאיסור תחומין, כלומר לאיסור לצאת מן התחום שבו אדם מצוי בשבת. (מכך מסיק ר' עקיבא שאיסור תחומין הוא איסור דאורייתא). אולם הקשרו של הפסוק, האיסור לצאת ללקוט את המן בשבת, מתאים גם לאיסור הוצאה וטלטול ברשות הרבים.

4 משנה, שבת פ"א מ"א: "ציאות השבת שתיים שהן ארבע בפנים ושתיים שהן ארבע בחוץ".

5 ואמנם הרמב"ם הביא טעמים אחרים לאיסור מוקצה, וכבר דנו ראשונים ואחרונים כיצד ליישב את דבריו עם משמעות דברי הגמרא, וביקשו לברר את משמעות לשון הגמרא "טלטול צורך הוצאה הוא".

6 רבנו עובדיה מברטנורא העיר בפירושו למשנת "ציאות השבת", שהמשנה נקטה את דוגמת "העני עומד בחוץ ובעל הבית בפנים", כדי ללמד שאף על פי שמתואר כאן מעשה של צדקה וחסד, הרי זוהי 'מצווה הבאה בעבירה', מכיוון שהעושה אותה עובר על איסור הוצאה מרשות לרשות.

7 הגמרא במסכת עירובין יז ע"ב מדייקת שפסוק זה מלמד על איסור תחומין, ולא על איסור הוצאה. אולם מגרסה אחת בגמרא מקבילה במסכת הרוית ד ע"א וכן מדבריהם של ראשונים אחדים משתמע שהפסוק מלמד גם, ואולי בעיקר, על איסור הוצאה. לדוגמה, התוספות ד"ה 'לאו שניתן': "...דמשמע בכל דוכתא דהוצאה כתיב [=משמע בכל מקום שאיסור הוצאה נכתב]...ולא מצינו לשון הוצאה בשבת אלא מהאי קרא [=מאותו פסוק] ד'אל יצא איש', ובפרק קמא דהוריות (דף ד ע"א) יש ספרים דגרסי בהדיא [יש ספרים הגורסים במפורש] 'הוא הוצאה כתיב אל יצא איש ממקומו'. ונראה לפרש דבין ר' יונתן ובין רב אשי נפקא להו [=יוצא להם, כלומר הם לומדים] הוצאה מ'אל יצא', כדמשמע בכל מקום והכי משמע פשטיה דקרא [=הויה משמעות פשוט של הפסוק] שאל יצא בשבת עם כליו ללקוט את המן כדרך שעושים בחול. וסבר ר' יונתן אפילו למאן דאמר תחומין דאורייתא לא לקי דכיון דמהאי קרא נמי נפקא לן איסור הוצאה [=אפילו לפי מי שאומר 'תחומין מן התורה', אינו לוקה, כיוון שמפסוק זה גם כן יוצא לו, הוא לומד, איסור הוצאה]...". וכן משמע גם מדברי הרמב"ם, **משנה תורה**, הלכות שגגות פ"ד ה"ב שכתב: "...המוציא מרשות לרשות הוא שחייב שנאמר: אל יצא איש ממקומו...".

• גם הפסוק הנזכר במקור הבא אינו עוסק על פי פשוטו במלאכות שבת כלל:

הוצאה גופה היכא כתיבא [=הוצאה עצמה היכן היא כתובה]? אמר רבי יוחנן: דאמר קרא [=שאמר הפסוק]: "ויצו משה ויעבירו קול במחנה [לאמר איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש ויכלא העם מהביא" (שמות לו, ו)]. משה היכן הוה יתיב [=משה היכן היה יושב]? במחנה לוי, ומחנה לוי רשות הרבים הוא, וקאמר להו לישראל לא תפיקו ותיתו מרשות היחיד דידכו לרשות הרבים [=ומחנה לוי - רשות הרבים היה, ואמר להם משה לישראל: לא תוציאו ותביאו מרשות היחיד שלכם לרשות הרבים].

(שבת צו ע"ב; ירושלמי, שבת פ"א ה"א)

נחלקו המפרשים על תכליתה של דרשה זו: האם הגמרא סוברת שהקול הועבר במחנה לקראת שבת לשם מניעת טלטול מרשות לרשות (כפי שמשמע מגרסת הגמרא המובאת ברש"י), או שמא אין כאן אלא הצבעה על כך שטלטול מרשות היחיד לרשות הרבים נחשב סמנטית בתורה בתור "מלאכה לתרומת הקודש"; ועל כן אסור הוא בשבת (כגרסת רבנו חננאל שם ותוספות ד"ה וממאי דבשבת קאי).

• דתניא: אין חייבין אלא על מלאכה שכיוצא בה היתה במשכן: הם זרעו, ואתם לא תזרעו. הם קצרו, ואתם לא תקצרו. הם העלו את הקרשים מקרקע לעגלה, ואתם לא תכניסו מרשות הרבים לרשות היחיד. הם הורידו את הקרשים מעגלה לקרקע, ואתם לא תוציאו מרשות היחיד לרשות הרבים. הם הוציאו מעגלה לעגלה, ואתם לא תוציאו מרשות היחיד לרשות הרבים. מרשות היחיד לרשות היחיד - מאי קא עביד [=מה עושה, כלומר מה הבעיה בהוצאה מרשות היחיד לרשות יחיד אחרת, הרי אין בכך איסור מדאוריתא]? אביי ורבא דאמרי תרוויהו ואיתימא רב אדא בר אהבה: מרשות היחיד לרשות היחיד דרך רשות הרבים.

(שבת מט ע"ב)

מסתבר שהטעם שחז"ל נזקקו לסמך מיוחד מהכתובים כדי לראות בהוצאה מרשות לרשות מלאכה כשאר מלאכות שבת, כרוך, בין השאר, בכך שהיא 'מלאכה גרועה'; אלמלא למדנו מהפסוקים שהיא אמנם מלאכה גמורה, לא היינו יודעים זאת מסברה או מלימוד ממלאכות המשכן.⁸

ומדוע נלמד הדבר משלושה מקורות שונים: מפרשת המן, מן התרומה למלאכת המשכן, וממלאכת המשכן עצמה? בעל 'תורה תמימה'⁹ מציע שאכן מהפסוק מפרשת המן משתמע האיסור להוציא מרשות לרשות בשבת, ובכל זאת אנו זקוקים ללימוד מפסוק הקשור לעבודות מעשה המשכן, אף על פי שמפשוטו לא עולה בבירור איסור מפורש המתייחס לשבת, שכן כלל הוא בידינו, שמלאכות שבת נלמדות ממלאכת המשכן. ניתן לומר כי הלימוד מהעלאתם והורדתם של הקרשים מן העגלות ואליהן מראה כיצד והיכן בפועל התרחשה מלאכה זו במלאכת המשכן.

8 תוספות שבת צו ע"ב ד"ה הוצאה גופה היכא כתיבא.

9 בפירושו לשמות לו, ו, אות ג.

ג. ייחודה של מלאכת הוצאה לאורך הדורות

כבר כאשר ניתנו ציוויי השבת הראשונים, כאשר שהו ישראל במדבר סין, הקשו שתי תכונות הכרוכות במלאכת הוצאה על שמירתה: (א) הקושי לתפוס מעשה זה כמלאכה; (ב) הקושי המעשי להקפיד בה בשגרה.

על פי פרשנותם של חז"ל, חילולי השבת הראשונים שצוינו בתורה היו דווקא בעשיית מלאכה זו:¹⁰
במן:

וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יֵצְאוּ מִן הָעָם לְלֶקֶט וְלֹא מִצָּאוּ.

(שמות טז, כז)¹¹

במקושש:

וַיְהִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקֹּשֶׁשׁ עֵצִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי.

(במדבר טו, לב)

אמר רב יהודה אמר שמואל:

מקושש – מעביר ארבע אמות ברשות הרבים הוה.

במתניתא תנא: תולש הוה;

רב אחא ברבי יעקב אמר: מעמר הוה.

(שבת צו ע"ב)

ירמיהו מקדיש נבואה שלמה להוכיח את ישראל שבדורו על זלזולם בשמירת שבת בכלל, ובהקפדה על איסור הוצאה בפרט:

כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי הַלֵּךְ וְעַמְדַתְּ בְּשַׁעַר בְּנֵי הָעָם אֲשֶׁר יָבֵאוּ בּוֹ מִלְכֵי יְהוּדָה וְאֲשֶׁר יֵצְאוּ בּוֹ וּבְכָל שַׁעְרֵי יְרוּשָׁלַם.

וְאָמַרְתְּ אֲלֵיהֶם שְׁמַעוּ דְבַר ה' מִלְכֵי יְהוּדָה וְכָל יְהוּדָה וְכָל יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים בְּשַׁעְרֵי הָאֵלֶּה.

כֹּה אָמַר ה' הַשְׁמְרוּ בְּנִפְשׁוֹתֵיכֶם וְאַל תִּשְׂאוּ מִשְׂאֵ בַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וְהִבַּאתֶם בְּשַׁעְרֵי יְרוּשָׁלַם

וְלֹא תוֹצִיאוּ מִשְׂאֵ מִבְּתֵיכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וְכָל מְלָאכָה לֹא תַעֲשׂוּ וְקִדְשְׁתֶּם אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶת אֲבוֹתֵיכֶם.

וְלֹא שְׁמַעוּ וְלֹא הִטּוּ אֶת אַזְנֵם וַיִּקְשׂוּ אֶת עַרְפֵּם לְבַלְתִּי שְׁמוֹעַ וּלְבַלְתִּי קַחַת מוֹסֵר.

וְהָיָה אִם שָׁמַעַתְּ תִשְׁמָעוּן אֲלַי נְאֻם ה' לְבַלְתִּי הִבֵּיאוּ מִשְׂאֵ בְּשַׁעְרֵי הָעִיר הַזֹּאת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וְלִקְדַשׁ אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְבַלְתִּי עֲשׂוֹת בּוֹ כָּל מְלָאכָה.

10 פני יהושע למסכת שבת פז ע"ב תוספות ד"ה כאשר, כותב שציווי השבת הראשון שניתן לישראל, התייחס דווקא לאיסור ההוצאה בלקיטת המן, כי "עיקר שכר ועונש בשמירת שבת ומלאכה היינו לענין הוצאה, שצריך זהירות ושמירה יתרה".

11 כפי שכבר ביארנו בעהרה 7 לעיל. הציווי "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" בא כתגובה לכישלונם של ישראל שיצאו ללקוט. מתוך ההנחה שעברו על איסור הוצאה, שהרי מן הסתם יצאו ללקוט וכליהם בידיהם, אף הציווי ששמעו בתגובה לכך, התייחס לאיסור זה.

וּבָאוּ בְשַׁעֲרֵי הָעִיר הַזֹּאת מַלְכִים וְשָׂרִים עַל פְּסָא דְדוּד רְכָבִים בְּרֶכֶב וּבַסּוּסִים הִמָּה וְשָׂרֵיהֶם
 אִישׁ יְהוּדָה וַיִּשְׁבִּי יְרוּשָׁלַם וַיִּשְׁבָּה הָעִיר הַזֹּאת לְעוֹלָם.
 וּבָאוּ מֵעָרֵי יְהוּדָה וּמִסְבִּיבוֹת יְרוּשָׁלַם וּמֵאֶרֶץ בְּנֵי־מִן וּמִן הַשְּׁפֵלָה וּמִן הָהָר וּמִן הַנֶּגֶב מְבָאִים עוֹלָה
 וְזֶבֶח וּמִנְחָה וּלְבֹנָה וּמִבְּאֵי תוֹדָה בֵּית ה' .
 וְאִם לֹא תִשְׁמָעוּ אֵלַי לְקַדֵּשׁ אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וּלְבַלְתִּי שְׂאֵת מִשְׂאֵ וּבֹא בְשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת
 וְהִצַּתִּי אֵשׁ בְּשַׁעֲרֵיהָ וְאֶכְלָה אֶרְמֹנֹת יְרוּשָׁלַם וְלֹא תִכְפֹּה.
 (ירמיה יז, יט-כז)

מדוע מתוך כל איסורי השבת בוחר ירמיהו להדגיש דווקא את איסור ההוצאה? האם משום שבו נכשלו יותר, או שמא משום שהזלזול בו פגע בפרהסיא של שבת יותר משאר מלאכות, הנעשות לרוב בבית פנימה?¹²

יש הסוברים שהתורה כללה באיסור מלאכת ההוצאה לא רק את פעולת הנשיאה, אלא גם את ההשלכות הנובעות ממנה, כגון טרחה ועבודות שאין בהן מלאכה אחרת, ובכללן הובלת חפצים רבים או כבדים, וכן מסחר. קישור כזה ניתן לראות בבירור בנחמיה יג, יט-כג, שם נקשרת העברת המשאות אל העיר ירושלים (שניתן לראות בה העברה מרשות הרבים לרשות היחיד, שהרי ירושלים הייתה מוקפת חומה, ושעריה היו סגורים בשבת) באופן מובהק להעברתה של סחורה על ידי הרוכלים בשבת. נמצא שמלאכת הוצאה – יש בה מהיסוד החברתי, שכן היא מונעת מסחר ועבודה בשבת.¹³

כבר בראשית תקופת בית ראשון עמדו גדולי ישראל ותיקנו תקנה לחיזוק ההקפדה על איסור זה. מבאר הרמב"ם:

חצר שיש בה שכנים הרבה, כל אחד מהם בבית לעצמו, דין תורה הוא שיהיו כולן מותרין לטלטל בכל החצר ומבתים לחצר ומהחצר לבתים, מפני שכל החצר רשות היחיד אחת ומותר לטלטל [...] מדברי סופרים אסור לשכנים לטלטל ברשות היחיד שיש בה חלוקה בדירין, עד שיערבו כל השכנים כולן מערב שבת, אחד חצר ואחד מבוי ואחד המדינה, ודבר זה תקנת שלמה ובית דינו.

ומפני מה תיקן שלמה דבר זה? כדי שלא יטענו העם ויאמרו: כשם שמותר להוציא מן החצרות לרחובות המדינה ושוקיה ולהכניס מהם לחצרות, כך מותר להוציא מן המדינה לשדה ולהכניס מן השדה למדינה. ויחשבו שהשוקים והרחובות הואיל והן רשות לכל, הרי הן כשדות וכמדברות. ויאמרו שהחצרות בלבד הן רשות היחיד, וידמו שאין ההוצאה מלאכה, ושמותר להוציא ולהכניס מרשות היחיד לרשות הרבים.

ומה הוא העירוב הזה? הוא שיתערבו במאכל אחד שמניחין אותו מערב שבת, כלומר שכולנו מעורבין, ואוכל אחד לכולנו, ואין כל אחד ממנו חולק רשות מחבירו; אלא – כשם שיד כולנו שוה במקום זה שנשאר לכולנו – כך יד כולנו שוה בכל מקום שיאחז כל אחד לעצמו, והרי אנו כולנו רשות אחד. ובמעשה הזה לא יבאו לטעות ולדמות שמותר להוציא ולהכניס מרשות היחיד לרשות הרבים.

12 ר' יצחק אייזיק הלוי, דורות ראשונים; תקופת המקרא, פרק יב (עמ' 55-56), מוכיח שישראל שמרו שבת לאורך כל תקופת בית ראשון. אולם לאחר שנות מלכותו הארוכות של מנשה, שניסה להשבית את קיום התורה, בדרו של ירמיה, חלה שחיקה מסוימת בהקפדה על שמירת שבת, וזו באה לידי ביטוי רק באיסור הוצאה.

13 ראו בפירוט במאמרו של הרב אהרן נובורוצקי, "מעמדה של מלאכת ההוצאה". ראו הערה 3.

העירוב שעושים בני החצר זה עם זה הוא הנקרא **עירובי הצירות**, ושעושינ אנשי מבוי זה עם זה או כל בני המדינה הוא הנקרא **שיתוף**.

(משנה תורה, הלכות עירובין פ"א הל' א-ז. ההדגשות שלי מ"א)

אמנם דומה תקנת שלמה המלך ובית דינו לשאר הגזרות הרבות שגזרו רבותינו בהלכות שבת, בבואם להרחיב את איסור התורה על מנת למנוע מהרבים להיכשל באיסור התורה עצמו. ובכל זאת ראו בה חז"ל ייחוד:

אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שתיקן שלמה עירובין ונטילת ידים, יצתה בת קול ואמרה: "בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני" (משלי כג, טו).

(שבת יד ע"ב; עירובין כא ע"ב)

ייתכן שמעלתה היתרה של תקנת שלמה נובעת מכך שאין כאן רק גזרה מדרבנן שנוספה על איסור תורה קיים, אלא תיקון של מערכת הלכות חדשה, הנחשבת כ**מצוות עשה מדרבנן**, מצוות עירובין, שעליה מברכים בשם ובמלכות: "...אשר קידשנו במצוותיו וציונו על מצוות עירוב". אין תקנה זו רק מרחיקה את האדם מן העבירה, אלא יוצרת **אלטרנטיבה חינוכית וחברתית**, המכוננת את חיי השבת בלא שיעבור על איסור הוצאה, מצד אחד, ובלא שישכח את קיום האיסור, מצד שני. בעיני חז"ל הייתה בכך יצירת פאר תורנית, שאינה מצטמצמת באיסור כשהוא לעצמו, אלא מתייחסת אל המכלול ואל תיקון החיים לשעה ולדורות.¹⁴

ד. שלושת סוגי העירובין והקשר ביניהם

כדי להבהיר עוד את משמעות המושג 'עירוב', נבחן את מצוות עירוב חצרות מול מצוות עירוב אחרות.

שלוש תקנות שתיקנו חז"ל מכוננות 'עירובין': עירוב חצרות, עירוב תחומין ועירוב תבשילין.

עירוב חצרות הוא הנדון במאמר זה, והוא שנתקן לשם ההתמודדות המעשית עם איסורי ההוצאה.

עירוב תחומין נתקן כדי להתמודד עם איסור המוטל על האדם לצאת מתחומו, דהיינו להרחיק מעבר לאלפיים אמה מחוץ למקום שבו שבת. באמצעות עירוב תחומין, כלומר הנחת כמות מזון מסוימת לפני השבת, לקראת סוף התחום המותר בהליכה, יוכל האדם להרחיב עוד את תחום השבת. במעשה זה קובע האדם את מקום שבייתו במקום שבו הונח המזון, וממילא יוכל להוסיף ולמדוד את אלפיים האמה של תחום השבת ממקום זה, ולא מהמקום שבו נתחם מושבו בפועל בכניסת השבת.

עירוב תבשילין: בימי חג מתירה התורה הכנת 'אוכל נפש', כלומר מותר לבשל מזון לצורך היום, אך לא לצורך יום אחר. כאשר חל יום טוב בערב שבת, חז"ל תיקנו אפשרות להכין אז אוכל לצורך השבת, בתנאי שהניחו מזון מבושל בערב החג לשם אכילתו בשבת. בהנחת מזון זה מראה האדם, שהוא כבר התחיל בהכנת מאכלי השבת לפני החג.

14 כך פירש החת"ם סופר בחידושיו למסכת שבת יד ע"ב: "...כשעשה סייג לשמירת שבת וגם עשה תיקון שלא יקלקלו בו, היינו שיערבו עירובין, אז - 'ישמח לבי גם אני'".

אף על פי שמדובר כאן בשלושה איסורים נפרדים: הוצאה מרשות לרשות, תחומין והכנה מיום טוב לשבת, שלכאורה אינם קשורים זה לזה, מצינו בכל זאת קשרים ביניהם במספר מישורים:

- על כל אחד משלושת העירובין מברכים ברכה זהה: "...אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על מצוות עירוב".
- חז"ל מוצאים שורשים להלכות אלו כבר אצל האבות:
אמר רב: קיים אברהם אבינו כל התורה כולה שנאמר: "עקב אשר שמע אברהם בקולי" (בראשית כו, ה). [...] אמר רב ואיתימא רב אשי: קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין¹⁵, שנאמר "תורותי" – אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה.
(ימא כח ע"ב)
- ר' יוחנן בשם ר' יוסי בר חלפתא אמר: [...] יעקב כתוב בו שמירת שבת שנאמר "ויחן את פני העיר" (בראשית לג, יח) – נכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין מבעוד יום.
(בראשית רבה פרשה יא ז)
- המקור לכל אחד מהאיסורים נלמד מפרשת המן, שהיא המקום הראשון בתורה שבו מופיעים הן הציווי על השבת והן תיאור שמירתה בפועל:

איסור הכנה מיום טוב לשבת:

...דאמר רבה: מאי דכתיב "והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו" (שמות טז, ח)? חול מכין לשבת, וחול מכין ליום טוב, ואין יום טוב מכין לשבת, ואין שבת מכינה ליום טוב.
(ביצה ב ע"ב)

עירוב תבשילין:

...ותנא מייתי לה מהכא [=ובעל הברייתא לומד דין זה מכאן]: "את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו" (שמות טז, כג). מכאן אמר ר' אלעזר: אין אופין אלא על האפוי ואין מבשלין אלא על המבושול. מכאן סמכו חכמים לערובי תבשילין מן התורה.
(שם טו ע"ב)

תחומין:

הני אלפים אמה היכן כתיבן? דתניא: "שבו איש תחתיו" – אלו ארבע אמות. "אל יצא איש ממקומו" (שמות טז, כט) – אלו אלפים אמה.
(עירובין נא ע"א)

15 בנוסחאות אחרות גורסים: "עירובי תחומין" או "עירובי חצרות".

אֶל יֵצֵא אִישׁ מִמְקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי.

(שמות טז, כט)¹⁶

עירוב חצרות:

את הפסוק "וְהָיָה בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי וְהִכִּינוּ אֶת אֲשֶׁר יִבְיָאוּ וְהָיָה מִשְׁנָה עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ יוֹם יוֹם" (שמות טז, ה), מתרגם "יונתן בן עוזיאל":

ויהי ביומא שתיטאי ויזמנון מה דייתון לקמיהון למיכל ביומא דשבתא ויערבון בבתיא וישתתפון בדרתיהון בגין למיטיא מדין לדין... [=ויהי ביום הששי כינו מה שהביאו לפנייהם לאכול ביום השבת ויערבו בבתיים וישתתפו בדירותיהם כדי שיוכלו להביא מזה לזה...].¹⁷

מהי משמעותם של קשרים אלו? כל אחד משלושת האיסורים מתייחס לתחום שונה: איסור הוצאה מגביל רשויות הנמצאות בבעלותם של אנשים, איסור תחומין מגביל מקומות, ואילו איסור הכנה מיום טוב לשבת מגביל ומפריד בין זמנים, ואפילו בין זמנים ששניהם מקודשים כשבת ויום טוב. שלושת התחומים הללו, אנשים, מקומות וזמנים מכונים מאז ספר יצירה **עולם, שנה, נפש**, ובספרות הפילוסופית והקבלית הם נקראים גם **מקום, זמן, אדם**. חכמים מסרו ביד האדם אפשרות לערב ולחבר בין הפרודים: עירוב חצרות מערב בין בני אדם, כלומר הוא מחבר בין רשויות המוגדרות כנתונות לבעלותם של אנשים שונים והופך אותן רשות אחת; עירוב תחומין מרחיב את מקום שבייתו של אדם, (וממילא את תחום השבת שלו) מעבר למקום שהוא נמצא בפועל, ביחס למקום שבו הוא מתכוון לשבות; עירוב תבשילין מרחיב את הזמן שבו מותר לעסוק בהכנות לשבת, כך שיכלול יום אחר, אף אם זהו יום טוב, שיש בו איסור מלאכה בפני עצמו.

ה. הצד החינוכי בפרטי הלכות עירובי חצרות

להלן נציג עקרונות חינוכיים אחדים, שחז"ל מצאו במצוות עירובי חצרות.

1. הכנות לשבת

ההכנות הנדרשות לשבת, הן מצדדיהם הטכניים-מעשיים, הן מצדדיהם הרוחניים וההלכתיים, קובעות לעצמן פרק שלם בהלכה. הכנת עירוב חצרות כהלכה דורשת שילוב של אלו עם אלו. לעיל הזכרנו את דברי "תרגום יונתן בן עוזיאל", המבאר את המלים "וְהִכִּינוּ אֶת אֲשֶׁר יִבְיָאוּ" (שמות טז, ה), כמתייחסות לעירוב הבתים ושיתוף הדירות לצורך העברה ממקום למקום.¹⁸

גם במשנה מפורטים שלשה דברים הדורשים תשומת לב מיוחדת קודם כניסת השבת:

16 ראו הערה 11 לעיל.

17 וכן מובא במדרש לקח טוב על הפסוק.

18 ראו גם בהערה הקודמת.

שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים צָרִיךְ אָדָם לִזְמַר בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ עֶרֶב שֶׁבֶת עִם הַשְּׂכֵחַ: עֲשֵׂרְתֵם? עֲרַבְתֶּם? הֲדִלְקוּ אֶת הַנֵּר.
(משנה, שבת פ"ב מ"ז)

בגמרא תולה ר' יהושע בן לוי דברים אלו בפסוק:

מנא הני מילי [=מניין נלמדים דברים אלו]?

אמר רבי יהושע בן לוי: אמר קרא: "וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא" (איוב ה, כד).
(שבת לד ע"א)

הרא"ש והר"ן מבארים את הפסוק כך: "וידעת כי שלום אהלך" – זה הדלקת הנר, שהיא משום שלום בית; "ופקדת נוך" – זה עירוב חצרות, הצריך לנווה, הנתפס כאן כבית; "ולא תחטא" – זה תיקון מעשרות, שלא יחסר מזון.

מדי ערב שבת היה המזון המשותף נאסף מכל דיירי החצר. הם היו מניחים אותו בחצר אחד הבתים. אנו יכולים לדמיין לעצמנו כיצד בכל יום שישו היו ילדי החצר¹⁹ עוברים מבית לבית ואוספים חלות קטנות מכל אחד מהשכנים.²⁰ אם צירפו מספר חצרות יחד – הרי שהניחו גם 'שיתוף מבואות',²¹ והדבר יצר התעוררות גדולה עוד יותר. אווירת התכונה לקראת שבת קודש השתררה בכול. ההכנות הפרטיות התערבבו בהכנות הקהילתיות, הנוגעות לחיבור שבין הפרט לבין שכניו ושאר תושבי המקום.

2. קירוב לבבות ודרכי שלום

כאמור, חז"ל ראו בעירובין יותר מתקנה טכנית הבאה להקל על שמירת השבת; בעיניהם זוהי מערכת המעצימה את מסגרת השבת בכללה.

אמר רב יהודה אמר שמואל: המקפיד על עירוב [רש"י: אם יאכל אחד מבני חבורה את הפת שנתן הוא] אין עירובו עירוב. מה שמו? 'עירוב' שמו! [רש"י: שיהו כולן מעורבין ומרוצין בו שלא ימחה זה בחבירו אלא שותפות נוחה ועריבה]

ר' חנינא אמר: עירובו עירוב אלא שנקרא מאנשי ורדינא [רש"י: ציקנין היו].
(עירובין מט ע"א)

את ההשלכה המעשית-הלכתית של תקנת העירוב המתוארת כאן, מנסח הרמב"ם כך:

שכולנו מעורבין, ואוכל אחד לכולנו, ואין כל אחד ממנו חולק רשות מחבירו.²²

19 מן הגמרא עולה כי משימה זו הוטלה דווקא על הילדים, כפי שמעיר בפירוש מראה הפנים לירושלמי. עירובין מט ע"ב: "...מפני שדרך לשלה אותו ביד התינוקות". אפשר לשער שמנהג זה נבע מהרצון לחנך את הקטנים למצוות, וכן מהנסיבות המציאותיות – המבוגרים היו טרודים מן הסתם במלאכתם ובשאר ההכנות לשבת ולא התפנו ללכת מבית לבית לאסוף את העירוב.

20 בזמננו נוהגים שרב העיר מניח אריזת מצות כעירוב לכל שבתות השנה, על מנת למנוע שכחה ותקלות אפשריות, אך בכך מחמיץ הציבור את המודעות לעירוב ואת מעורבותו בו. בסידור בית יעקב כתוב שהא"י ז"ל הקפיד להניח לחם לעירוב בכל יום שישו מחדש על פי תורת הסוד, ואילו הגר"א ופוסקים נוספים הקפידו על כך משיקולים הלכתיים ומעשיים. שמעתי כי אחד הרבנים בני זמננו נוהג להניח עירוב בכל שבוע מחדש על מנת לשמר את המנהג הקדום וכדי להעלות את המודעות לקיומו של העירוב.

21 ראו על כך בסעיף הנקודה 3.

22 משנה תורה, הלכות עירובין פ"א ה"ו.

מעבר לפתרון ההלכתי שבה, מכוונת תקנת העירוב גם לגבש ולחבר בין השכנים.
סיפור המובא בתלמוד הירושלמי מרחיב את הרצון לקרב לבבות דרך הנחת העירוב – אל השאיפה להרבות שלום בעולם:

אמר רבי יהושע בן לוי:

מפני מה מערבין בחצירות? מפני דרכי שלום.

[קרבן העדה: כדי שיבואו לדבר זה עם זה, גם שע"י העירוב כולם נחשבים כאיש אחד].

מעשה באשה אחת שהיתה דבובה [=שנואה] לחבירתה, ושלחה עירובה ביד ברה [=בנה].
נסתיה וגפפתיה ונשקתיה [=לקחתו, וחיבתו ונישקתו].

אתא, אמר לאימה [=בא, וסיפר לאמו].

אמרה: והכין רחמה לי ולא הוות ידעה [=אמרה: כל כך היא אוהבת אותי, ואני לא ידעתי!]
מתוך כך עשו שלום.

הדא הוא דכתיב [=זהו שכתוב]: "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" (משלי ג, יז).

(ירושלמי, עירובין מט ע"ב, פ"ז ה"ט)²³

ערך זה, של קירוב הלבבות וריבוי השלום, העומד במרכז עניינו של העירוב, הוא שהביא גם לקביעת ההלכות שנועדו למנוע מריבה ומחלוקת בעת הכנת העירוב לשבת:

אלו דברים אמרו מפני דרכי שלום: [...]

מערבין בבית ישן [מניחין את העירוב בבית שבו התרגלו להניחו עד כה, ואין משנים את מקום
ההנחה] מפני דרכי שלום.

(משנה, גיטין פ"ה מ"ח)

הלכה זו מתבארת לאור התחרות שהייתה מתנהלת בין דיירי החצר, אצל מי יונחו כיכרות הלחם של העירוב. לתחרות זו היו, כנראה, שתי סיבות: א) החזקת העירוב בבית נחשבה כמכבדת את הבית ואת יושביו; ב. הבית שבו הונח העירוב, היה פטור מנתינת חלקו למזון העירוב, שכן עצם הנחת העירוב בבית צירפה את דייריו לעירוב הכללי. אם אמנם כבר נהגו להניח את העירוב בבית מסוים – כל שינוי בכך היה עלול לעורר מדנים ומחלוקת מחדש.

הלכה נוספת קובעת שכל אחד ממשותפי העירוב צריך לתת את חלקו דווקא באמצעות כיכר לחם שלמה, ולא באמצעות פרוסות. אף עניין זה נומק "משום איבה", דהיינו –

שלא יבואו לידי מחלוקת, שאומר: אני נתן שלימה ואתה פרוסה.

(עירובין פ ע"א ורש"י שם)

23 מעניין פירושו של 'מראה פנים', המסביר שם, שר' יהושע בן לוי בא לבאר את טעמם של חכמים החולקים על ר' יוסי, האומר: "במה דברים אמורים בתחילת עירוב, אבל בשירי עירוב כל שהוא, ולא אמרו לערב בחצרות [כאשר ממילא הניחו גם שיתוף מבואות], אלא כדי שלא לשכח את התניקות". לדבריו, ר' יהושע בן לוי מבאר שלדעת חכמים – בין כך ובין כך יש להניח עירוב חצרות גם בדיעבד, מכיוון שכל תקנת העירוב היא משום דרכי שלום, ולא כדי למנוע את שכחת הלכות עירוב.

3. "שלא תשתכח תורת עירוב"

חז"ל היו מודעים לכך שיישומה הקבוע של תקנת עירוב עלול להביא לידי כך שישכחו את עצם החובה להניח עירוב ואת איסור הוצאה. בכמה מקומות במסכת עירובין מבואר שמעיקר הדין אין נדרשים עירובי חצרות בשכונה שבה נעשה 'שיתוף מבואות' בין מספר חצרות. אולם, מכיוון שמזון ה'שיתוף' אינו נראה לעיני כל דיירי החצרות (שהרי הוא מונח רק באחת מבין כל החצרות הפתוחות למבוי, בניגוד למזון עירוב החצרות, שהונח בכל חצר בנפרד), חששו חז"ל שלא ידעו שההיתר לטלטל בחצר נובע מקיומו של ה'שיתוף', ולכן קבעו:

מערבין בחצירות ומשתתפין במבוי שלא לשכח תורת עירוב מן התינוקות, שיאמרו: אבותינו לא עירבו – דברי רבי מאיר.

וחכמים אומרים: או מערבין או משתתפין.

(עירובין ע"ב)

וכן:

כמה הוא שיעורן?

בזמן שהן מרובין – מזון שתי סעודות לכולם.

בזמן שהן מועטין – כנרוגרת לכל אחד ואחד.

אמר ר' יוסי: במה דברים אמורים? בתחילת עירוב, אבל בשיירי עירוב כל שהוא.

ולא אמרו לערב בחצירות אלא כדי שלא לשכח את התינוקות.

(שם שם ע"ב)²⁴

המשנה מתייחסת להלכה אחרת בעניין עירוב, הנובעת מן החשש לשכחת איסור טלטול והוצאה:

עיר של יחיד ונעשות של רבים, מערבין את כלה. ושל רבים ונעשות של יחיד, אין מערבין את כלה, אלא אם כן עשה הוצאה לה כעיר חדשה שביהודה, שיש בה חמשים דיירים, דברי רבי יהודה. רבי שמעון אומר, שלש חצרות של שני בתים.

(משנה, עירובין פ"ה מ"ו)

רש"י מבאר:

ואסור לערב עיר של רבים בלא שיור, ואף על גב דאין בה רשות הרבים גמורה, שלא תשתכח תורת רשות הרבים וההוא שיור הוי היכרא דטעמא משום עירוב הוא [=והשיור ההוא משמש היכר שהטעם שמותר לטלטל הוא משום העירוב שהונח לצורך זה].

(רש"י לעירובין נט ע"א)

24 המאירי מפרש: "לפי שהנערים הקטנים אינם יודעים מה שנגמר בין אנשי המבוי מן השתוף, והוצרכנו לערב גם עירוב חצרות, אף על פי שהם משתתפים במבוי, כדי שלא ישכחו התינוקות תורת עירוב". לפי פירוש אחר שמביא רש"י, החשש הוא "שלא תשתכח תורת עירוב מדורות הבאים".

על פי המשנה, כאשר מתקנים עירוב לעיר, יש להשאיר לפחות חלק קטן מהעיר מחוץ לעירוב, זאת כדי שתהיה לתושבי העיר תזכורת תמידית שהטלטול הותר להם רק הודות לעירוב. ללא הותרת חלק זה אין טלטל בין רשויות או ברשות הרבים עצמה. נציין כי בזמננו אין מקיימים דין זה, והפוסקים העלו טעמים אפשריים לכך.²⁵

4. אמנות חכמים וחיזוק התורה שבעל פה

כאמור, הסייגים שנגזרו כגדר לאיסור הוצאה בשבת (איסור טלטול גם בכרמלית וכן איסור טלטול מרשות יחיד אחת לחברתה) וכן התקנה של עירובי חצרות הן מהקדומות בתקנות התורה שבעל פה; חז"ל ייחסו אותן כבר לשלמה המלך ובית דינו. כפי שמשמע, היו שסירבו לקבל את ההיתר של תקנת העירוב. המשנה מזכירה אותם כבדרך אגב: "הָדָר עִם הַנְּכָרִי בְּחֶצֶר אִוְ עִם מִי שֶׁאֵינוֹ מוֹדֵה בְּעִירוֹב" (משנה, עירובין פ"ו מ"א). בהמשך מזכירה המשנה את הצדוקים והכותים, שלא קיבלו את סמכותם של חכמים ואת התורה שבעל פה. בתקופת בית שני ולאחריה היו גם כיתות נוספות שהתפלמסו עם חז"ל בנושאים אלו, כגון המינים, האפיקורסים ואחרים. העירוב, כאחת מתקנות התורה שבעל פה, היה מן הסתם אחד ממוקדי הפולמוס, שכן הוא נגע לכל פרט, בבואו לערב את חצרו עם שכניו מדי שבת. חכמים רצו לגרום שיהודים הנאמנים למסורת התורה שבעל פה, יתרחקו משכנים הכופרים בה, והעלולים להשפיע עליהם לרעה. גם סוגיית ההשתתפות בעירוב של ישראל מומר, שאינו מקפיד על הלכות שבת או על שאר מצוות התורה, העסיקה את הגמרא ואת הפוסקים לאורך הדורות.

גדולי ישראל התמודדו גם עם ערעור מסוג אחר על תקנת העירוב: היו, ועדיין ישנם, רבים שפקפקו בתוקפו של העירוב להתיר טלטול ברשות הרבים מסיבות הלכתיות: אחת הטענות המרכזיות הושמעה כנגד ההסתמכות על הדעות האומרות כי בימינו אין בנמצא רשות הרבים דאורייתא, מכיוון שכמעט אין מקום שעוברים בו 600,000 איש מדי יום, כמבואר לעיל.²⁶ ספקות נוספים מתייחסים לעניינים שונים, כגון מגוריהם של נכרים או כופרים בשכונה המעורבת, כשרות המחיצות, צורת הפתח ועוד. מספרות ההלכה לדורותיה עולה כי וויכוחים וערעורים סביב טענות אלו התעוררו בקהילות ישראל לאורך כל תולדות ההלכה. אף היום מסעירים פולמוסי עירוב קהילות חרדיות ברחבי העולם, ומעוררים מחלוקות גדולות. למרות הנטייה הרווחת להדר ולהחמיר בהלכה, גדולי ישראל התאמצו לתקן צורת פתח ועירובי חצרות בכל צורה אפשרית, גם כאשר לא יכלו לתקנם בצורה המהודרת, כדי למנוע מכשול ממי שלא יצליחו לעמוד בקשיי השמירה על איסורי הוצאה בשבת. לעתים אף נזקקו להגיב בחריפות יתירה לאלו שהתנגדו לתקנת העירוב. מאמצים אלו נבעו מן ההנחה שאף על פי שבנסיבות שונות "המחמיר תבוא עליו ברכה", הוראה זו נאה היא ליחידים, ואילו כלפי הציבור הרחב – אין לערער על תקנת העירובין הקדומה או להטיל דופי ביישומה, שכן היא נועדה לחזק את שמירת השבת ולהקל על שומריה ומענגיה. וכך כתבו:

מצוה לחזור אחר עירובי חצרות ואחר שיתופי מבואות.

(שולחן ערוך, אורח חיים סי' שסו סע' יג, ושם, שם סי' שצה סע' א)²⁷

²⁵ **שולחן ערוך**, אורח חיים סי' שצב סע' א. וכתב שם 'באר היטב' (ס"ק א): "וצריך עיון דלא ראינו נזרין בזה, ואפשר דסבירא ליה [=שסבור הוא] כרש"י שאין נקרא רשות הרבים פחות מששים רבוא".

²⁶ בפרק א.

²⁷ ומוסיף הט"ז במקום: "שלא יבוא לידי איסור טלטול".

אין חשש עבירה בתיקוני מבואות חס ושלום, ואדרבא הזריז הרי זה משובח ואיכא לאתמוהי על מי שאפשר לו לתקן ואינו מתקן. ואלמלא טרדת הגירסא דרך תלמידי חכמים הוא לתקן. ומי שלבו נוקפו בזה [וחושש שאין לעירוב תוקף מבחינה הלכתית] הדיטות גמורה הוא או מינות נזרקה בו. (תשובות רשב"ץ ח"ב סי' לו. ההדגשות שלי מ"א)

שאל ממני ידידי הרב נ"י לברר לו בראיות מדברי חז"ל, שראוי ונכון לכל קהל עם ישראל בכל מקומות מושבותיכם, לתקן מבואותיהם בתיקונים צורת הפתח כו' כדי שלא ישלכו רוב המון עם בהוצאה מרשות לרשות ביום שבת קודש: דבר זה אינו צריך לפנים ולראי' והוא מן השכל ומן המבואר להדיא בדברי חז"ל שראוי ומחוייב לתקן החצרים והמבואות בעירוב המתיר טלטול [...] מציינו לחז"ל במס' ביצה ט"ז סוף ע"ב דההוא מרבנן שהיה אוסר לערב עירובי הצרות ביום-טוב שחל להיות בערב שבת ואמרו עליו שהוראתו לקלולא [...] כיון דמקלקלי ביה רבים היינו קלקולא. פירש"י: דמקלקלי ביה רבים ששוכחים ומטלטלים בלא עירוב - היינו קלקולא אם היה מותר לערב אתמול והוא אוסרו עכ"ל [...] שאין להתעצל מלתקן המבואות לשמור העם מקלקולי שבתות כל השנה כולה. והדבר מוטל על הרב התלמיד-חכם שבעיר לתקן המבואות, ואם לאו - מכשול וקולר העם על ציוארו...

(הידושי חת"ם סופר למסכת שבת יד ע"ב. ההדגשות שלי מ"א)

תשובה על שלא רצה לשוב מאיוולתו מענין העירוב: אתה רבי יעקב ברבי משה דבאלינסיא [מוולנסיא?], כבר כתבתי לך על ענין העירוב שנהגו בכל גלויות ישראל להתיר מבואותיהם המפולשין בין הכותים בצורת פתח, ואתה אסרת אותו לקהל פיריש וכתבת לי ראיותיך, ואני הודעתך שאין בהם ממש. והזהרתך שתחזור בך ותאמר לקהל שיתקנו מבואותיהם כאשר הורגלו על פי גדוליהם. והנה הוגד לי שאתה עומד במרדך ואתה מכשיל את הרבים בחילול שבת, לכן אני גוזר עליך אחר שיתן לך כתב זה בעדים שתתקן המבואות המפולשין לרשות הרבים של כותים בצורת פתח תוך שבועים אחר שתראה כתב זה, ואם לא תתקן המבואות כאשר כתבתי - אני מגדה אותך [!]. ואם היית בימי הסנהדרין - היו ממיתין אותך, כי אתה בא לעקור תלמוד שסידר רב אשי ולחלוק על כל הגדולים שהיו עד היום הזה, אותם שמתנו ז"ל ואת אשר המה חיים עד הנה. לכן חוזר בך ואל תטוש תורת משה רבינו ע"ה. נאום אשר בן ה"ר יחיאל ז"ל.

(ר' אשר בן יחיאל, שו"ת הרא"ש כלל כא ענף ט)

ו. משמעותו של עירוב חצרות על פי תורת הסוד²⁸

אמנם אין לנו עסק בנסתרות, אך הצגת הנושא תלקה בחסר, אם לא נביא לפחות משהו מהתייחסותם של בעלי הסוד לאיסורי הוצאה ועירובי חצרות.

אומר הזוהר:

ובגין דא [=ומשום זה, דהיינו גודל מעלת השבת, נאמר]: "ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדרתם ברית עולם", צריך לנטרא לה [=לשמור אותה] בכירתם דלא יפקון מרשות היחיד

28 תודתי נתונה לבני רועי נ"י, שסייע לי בכתיבת פרק זה, ודבריו זכו להסכמתם של ידועי ח"ן.

לרשות הרבים [המלה "לדרתם", בכתבי חסר, מרמזת שצריך לשמור את השבת בדירתם, שלא יוציאו מרשות היחיד לרשות הרבים]. והאי איהו דאוקמוה מארי מתניתין [=זוהו שהעמידו בעלי המשנה]: "יציאות השבת שתיים שהן ארבע בפנים ושתיים שהן ארבע בחוץ".

(זוהר ח"ג רמז ע"ב)

דברי זוהר מבוארים גם במקומות נוספים.²⁹ לפי דברים אלו, רשות היחיד מכוונת כנגד הקדוש ברוך הוא. הוא 'יחידו של עולם', ואצלו המציאות כולה מאוחדת בשורשה. לעבר אחדות מופלאה זו הולכת ומתעלה כל המציאות במשך כל ימות העולם הזה והעולם הבא. לכן רוחבה של רשות היחיד ד' טפחים, כנגד ד' אותיות השם, וגובהה י' טפחים, שהוא מספר אותיות שם ה' במילוי (יוד הא ואו הא – בסך הכול עשר אותיות).³⁰

רשות הרבים מכוונת כנגד עולמות הקליפה והטומאה, העולמות שנוצרו לאחר שכל השפע התפזר אל החיצוניים [=כוחות הרע והטומאה הפועלים בעולם]. ואכן המלה 'רבים' היא גם ראשי התיבות של ארבע הגלויות: רומי, בבל, יון, מדי.

השבת היא יומו של הקדוש ברוך הוא. בה מסור הכול לקדוש, לרשות היחיד. לכן כאשר האדם מוציא דווקא אז את מה שנתון בקדוש, אל רשות הרבים, הוא מוציא את הקדושה אל עולם הקליפות, דהיינו אל העולם שבו שולטים הרע וההרס. וכן להיפך, כאשר הוא מכניס מרשות הרבים אל רשות היחיד, הרי הוא מכניס מהקליפות לתוך הקדוש.

בשאר ימות השבוע העברות אלו תקינות הן, שכן כך מתנהלת חוקיותו של העולם, המכילה התמודדות ויחסים דינאמיים בין הטוב והרע ובין הקודש והחול. זהו חלק מבירורם של הניצוצות ומתהליך העלאתם לקדושה. בשבת, לעומת זאת, התחומים מובדלים. השבת היא יום תיקונו של עולם והעלאתו למדרגתו המקורית והשלמה. ביום זה הוצאה מרשות לרשות מחוללת קלקול גדול בעולם.

כעין זה כותב ר' משה אלשיך:

כי נפשות בני ישראל מתחת כנפי השכינה המה ממקום האחדות, מה שאין כן לעם לזולתו [=לעמים אחרים] רק ממקום הפירוד. ואין ניכר דבר זה לישראל רק ביום השבת שמשלח הוא יתברך שפע קדושה לכל איש ישראל, לאיש ואיש כשורש נפשו [...] ועל כן בהיותנו ביום השבת [...] נצטוינו מלהוציא מרשות היחיד – הוא רמז אל הרשות אשר אנו דבקים בו – אל רשות הרבים – הוא רמז אל עולם הפירוד אשר משם יתר העמים...

(ר' משה אלשיך, תורת משה, הוצאת וורשא, שמות לה, א-ב, עמ' 234)

אם חמור כל כך ערבוב הרשויות – כיצד יפתור אותו העירוב?

נראה כי למרות שאין לערבב בין טהרה לטומאה ובין קודש לחול (ואפילו בין קדושה אחת לחברתה), אפשר להרחיב את מעגל הקדושה או לקשר בין תחומי קדושה שונים על ידי פעולה מכוונת ומודרכת של עירוב.

29 כך, לדוגמה, נאמר בתקוני זוהר, תיקון כד: "בראשית: 'ירא שבת', שבתותי תהא דחיל [=ירא], ירא תורה ירא ברית, כמה דצריך נטירו דברית, דלא יעול ליה ברשו נוכראה, כגונא דא צריך ברגש נטירו דשבת. שלא לאפקא מרשות היחיד ועול ברשות הרבים. רשות היחיד איהי שכיתא, רחבו ד' ואינון יהוה, וגבה עשרה י"ד וא"ו ה"א. [=כמו שצריך לשמור את הברית, שלא ייכנס ברשות זרה, כך צריך בן אדם לשמור שבת, שלא יצא מרשות היחיד וייכנס ברשות הרבים. רשות היחיד היא שכינה, רחבה ארבע והם (מספר אותיות) יהוה, וגבהה עשר (כמניין אותיות המילוי י"ד ה"א וא"ו ה"א)]. רשות הרבים נחש אשת זנונים, סם דאל אחר דיהו סמאל, ואיהו כללא דשבעין אומין, ואיהי חללה זונה, ובעלה חילול שבת איהו, ובגין דא מאן דאפיק [סם של אל אחר, שהוא סמאל, והוא כלל שבעים אומות, והיא חללה זונה, ובעלה חילול שבת הוא. ומשום כך מי שמוציא] מרשות היחיד לרשות הרבים חייב סקילה".

30 בדומה לכך מביא ר' חיים בן עטר בפירושו לשמות כו, א.

העירוב מאפשר לקדושות להתחבר ולינוק זו מזו, להתעלות ולהתחבר. מסיבה זו כל הלכות עירוב מורכבות ומדוקדקות כל כך, שכן אם אין פעולת העירוב מתבצעת בדרך הראויה – יש בכך כדי להזיק באופן רחני לעליונים ולתחתונים.

יתר על כן, כמה מקורות מלמדים כי דווקא חשוב לאחד הכול. כך, למשל, כותב הרשב"ץ:

אין חשש עבירה בתיקוני מבואות חס ושלום, ואדרבא הזריז הרי זה משובה.³¹

וכן ב'תיקוני זוהר':

עירוב איהו עמודא דאמצעייתא וביה מטלטלין מבית לבית, [=עירוב הוא עמוד האמצעי, ובו מטלטלים מבית לבית], דאינן שכינתא עילאה ותתאה, [=שהן שכינה עליונה ותחתונה], ועלייהו איתמר [=ועליהן נאמר]: "את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו..."

(תיקוני זוהר, תיקון כד)

העירוב נתפס כאן כעמוד האמצעי, המחבר, הממצע והמאחד בין חסד לדין. הוא למעשה ספירת תפארת, שעניינה החיבור, האחדות והשלמות.

במקום אחר ב'תיקוני זוהר' נאמר:

איהו עירוב דילה מסטרא דימינא ושמאלא [הוא העירוב שלה, מצד ימין ומצד שמאל], דאינון [המורכב מאותיות] ע"ב (בגימטריא חסד) רי"ו (בגימטריא גבורה), דהיינו חסד וגבורה.

(שם, תיקון כא, דף גב)

ע"ב ורי"ו הם שני שמות קודש המדגישים בחינות מנוגדות בשכינה. גם בלי להיכנס לעומק העניין, ניתן לראות כיצד אחדות הניגודים הזאת נרמזת במשמעות המלה 'עירוב'.

האתגר העומד לפתחו של העולם הזה, הוא יצירת חיבור במקום הפירוד. תיקונו של העולם הוא השבתו אל האחדות. השכינה שורה רק במקומה של אחדות, ומכאן נובעת קדושתם היתרה של הנישואין והזיווג.

בעולם הזה אין באפשרותנו לחבר את רשות הרבים המוחלטת לרשות היחיד. רק לעתיד לבוא יחבר הקדוש ברוך הוא ביניהן. לעומת זאת, ברשות הרבים דרבנן, שמעצם טבעה היא רשות רבים קלושה יותר, ואינה מוגדרת כרשות רבים מבחינה אלוהית, אלא מבחינת תודעתם של בני האדם – יש אפשרות לחבר, ועל כן האדם אף מצווה לעשות זאת.

ייתכן שפה טמון שורשה הרוחני של המחלוקת בין סיעות הראשונים לגבי הגדרת רשות הרבים: האם מה שלא ניתן לתקן כיום באמצעות חיבור, הוא רק המקום שבו חולפים שישים ריבוא, שהוא מספר הריבוי המשמעותי של עם,³² או שמא יוגדר מדאורייתא כרשות הרבים כל מקום של ריבוי אנושי, שאינו דווקא עם, ושאינו ריבוי אנושי, ותיקונו יהיה רק לעתיד לבוא.

31 רשב"ץ בתשובותיו ח"ב סי' לו.

32 עיינו לדוגמא אצל המהר"ל, גבורות ה', דף כז, סוף הטור הימני.

וייתכן שניתן לחדד יותר: לדעת הכול מצווה לתקן ולחבר בעולם הזה בין משפחות, חצרות, מבואות וקבוצות אנושיות, המושגות על בסיס משותף, ושבסודן אחדות פוטנציאלית, כל עוד כולם מוקפים ב'גדר' אחת, וכוללים עצמם במועד ב'ישוב' אחד. האפשרות והחובה לתיקון בעולם הזה תובע גם תנאי נוסף: לכולם צריכה להיות מגמה אחת; אם אכן מודים כולם בעירוב, ניתן לתקן ולחברם מכוח העירוב והשיתוף ביניהם לכדי משפחה גדולה אחת.

תיקון העמים האמיתי יוכל לבוא רק מידיה של הקדוש ברוך הוא,³³ ואינו בכוח אנוש, והוא יתחולל לעתיד לבוא:

כִּי אֶזְאָה־פֶּה אֶל עַמִּים שְׂפָה בְרוּרָה... לְעַבְדוֹ שְׁכֵם אֶחָד.

(צפניה ג, ט)

וְכַתְּבוּ חֲבֻתָם לְאֵתִים וְחֲנִיתוּתֵיהֶם לְמִזְמֵרוֹת לֹא יִשָּׂא גוֹי אֶל גּוֹי חָרֵב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה.

(ישעיה ב, ד; מיכה ד, ג)

כאשר ניסו ליצור אחדות מזויפת בדור הפלגה, ואף כאשר שבה האנושות וניסתה להוביל רעיונות קוסמופוליטיים במהלך ההיסטוריה, לא צלח הדבר:

הֵן עַם אֶחָד וְשִׂפְהָ אַחַת לְכֻלָּם וְזֶה הַחֶלֶם לַעֲשׂוֹת וְעַתָּה לֹא יִבְצֹר מֵהֶם כָּל אִשָּׁר יִזְמוּ לַעֲשׂוֹת.

(בראשית יא, ו)

הניסיונות להתאחד לרעה ולא לקדושה עומדים לאנושות לרועץ.

המחלוקת מתייחסת למציאות של 'רבים', שמצד אחד, אינם קשורים מספיק אלו לאלו, ומצד שני, אינם מוגדרים כעם. לפי הדעות המחמירות, אין ביכולתנו לנצח את כוח הפירוד בעולם שבו אנו שרויים, וגם אם ננסה, הדבר לא יעלה בידנו. לעומתן, המקלים לערב גם במציאות הקיימת סוברים שבביצוע המעשה הסמלי של העירוב אנו מסוגלים להתגבר על כוח הפירוד בעולם ולתקנו.

33 וכבר שאל טורנסורפוס הרשע את ר' עקיבא: "אמר לו: אם כדברך שהקדוש ברוך הוא מכבד את השבת, אל ישב בה רוחות, אל יוריד בה גשמים, אל יצמיח בה עשב!! אמר לו: תיפח רוחיה דהוא גברא [=תיפח רוחך]! אמשול לך משל: לשנים שהיו דרין בחצר אחת – אם אין זה נותן עירוב, וזה נותן עירוב – שמה מותרין לטלטל בחצר? אבל אם היה אחד דר בחצר, הרי הוא מותר בכל החצר כולה. אף כאן – הקדוש ברוך הוא, לפי שאין רשות אחרת עמו, וכל העולם כולו שלו – מותר בכל עולם כולו" (בראשית רבה פרשה יא ו ובמקומות נוספים).

עמדנו על ייחודה של מלאכת הוצאה מרשות לרשות בהשוואה לשאר אבות המלאכה האסורות בשבת. בחנו זאת הן ביחס לאופן שבו היא מופיעה בתורה, הן ביחס למהותה והגדרתה, הן ביחס של מקורות חז"ל וההלכה אליה, ביחס לקושי להקפיד על ההימנעות ממנה ובאשר להשפעתה על חיי הפרט והחברה במהלך השבת. תקנת עירובי חצרות נועדה להקל על ההימנעות מאיסור זה, אך למעשה, נוכח הדרכים שבהן אנו מבצעים אותה בפועל, מסתבר שהיא גם גורמת לנו כמעט לשכוח את קיומו.

פרטי ההלכה של עירוב החצרות מיוחדים הם ומורכבים. טמונים בהם יסודות רבים ומגוונים, הכוללים אף השלכות חינוכיות וחברתיות, מעשיות ורעיוניות.

לפי תורת הסוד, מתקשרים איסור ההוצאה מרשות לרשות ועירוב החצרות להתמודדותנו בעולם הזה עם ההבדלה הנצרכת בין הקודש והחול, הטוב והרע, הטהרה והטומאה. רק לעתיד לבוא תתאחד ההוויה ותשוב לשורשה, אך גם בעולם הזה ניתנה בידינו יכולת מסוימת לחבר ולאחד בין ההפכים, בכוח השבת, שהיא מעין עולם הבא.

מיכאל אביחי עובד ב-NDS משנת 1996, במחלקת SDS. בין היתר, הוא חבר בצוות האחראי על תחזוקת העירוב' סביב היישוב הקהילתי 'כוכב השחר' שבמטה בנימין, שבו הוא מתגורר, ועל בדיקתו השבועית.
mavichai@nds.com